

ŞEYHÜLİSLÂM ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN “FETAVÂ-Yİ ALİ EFENDİ” ADLI FETVÂ MECMUASINA GÖRE OSMANLI TOPLUMUNDA AİLE KURUMUNUN OLUŞMASI VE DAĞILMASI

Esra YAKUT*

GİRİŞ

İslâm dini Arap Yarımadası'nda yayılmadan önce bölgede aile hukuku ile ilgili bir takım uygulamalar, örf ve âdetler mevcuttur. İslâmiyet ile bu geleneklerin pek çoğu yürürlükten kaldırılmış ya da yeni düzenlemeler ile kabul edilmiştir¹.

İslâm dini insanın, kendi irade ve çabasıyla amacına ulaşabilmesinin yanında, çevresindeki kişilerle da dayanışma ve yardımlaşmaya ihtiyacı olduğunu ortaya koymuştur. Bu dayanışma ve yardımlaşma islâm'a göre -merkezden uzağa doğru- aile, komşu, millet (kavim), ümmet (İslâm kaimleri, milletleri) ve insanlık daireleri içinde gerçekleşecektir². Yani İslâm'a göre aile toplumun en küçük birimini oluşturan dinî ve sosyal bir kurumdur. Eşler, cinsin korunması, neslin devamı ve insanın mutluluğu için nikâh akdiyle bir araya gelirler. Çocuğun uzun süre anne ve babasının bakımına muhtaç olup, küçük yaştan itibaren eğitilmesi gerekliliği aileyi zorunlu kılan en önemli unsurlardan biridir³. İslâm dininde ailenin oluşumunda miras ve mülkiyet görüşlerinin özendirici bir rolü yok-

* Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

1. Hamza Aktan, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.396.

2. Hayrettin Karaman, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.385.

3. Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, Ankara, 1991, s.97-98.

tur. Bunun temel nedeni İslâm'ın, mülkiyeti çok küçültmeye eğilimli miras hukukudur⁴.

İslâm aile hukuku Osmanlı Devleti'nde oldukça geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu konu Osmanlı Devleti'nde İslâm hukunun yanı sıra örfî hukukun varlığını savunan araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Barkan, Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun özellikle kamu hukuku alanlarında varlığını savunurken, özel hukuk alanı ve bu arada özellikle evlenme ve miras gibi şahsın hukukunu ilgilendiren medeni hukuk konularında “şeklen ve resmen” şeriat hükümlerine bağlı kaldığını belirtmiştir⁵.

İslâm aile hukuku Osmanlı Devleti'nde Hanefî mezhebinin içtihadlarına göre uygulanmıştır. Ancak Mekke, Medine, Kudüs, Halep gibi diğer mezhep mensuplarının da yoğun olarak bulunduğu bölgelere bir Hanefî başkadının yanısıra diğer mezheplerden de kadılar atanmıştır⁶.

Osmanlı aile hukukunun uygulanışı sırasında kadılar günümüz anlamında kanunlara sahip değillerdir. Önerine gelen aile hukuku ile ilgili bir hukukî anlaşmazlığın çözülmesi sırasında kadılar İslâm aile hukukunun kaynaklarından yararlanmışlardır. Bu kaynakların başında İslâm hukukunun genel olarak ana kaynakları olan Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas gelmektedir⁷. Ayrıca kadılar medreselerde okutulan fıkıh kitapları ile bazı hukukî soru ve cevapları içeren fetvâ mecmualarından da faydalanmışlardır⁸.

Osmanlı Devleti'nde fetvâ makamının başı şeyhülislâmdır. Şeyhülislâm çeşitli sorunlar karşısında verdiği fetvâlar ile uyulması gereken içtihatları göstermiştir. Bununla beraber Hicrî III. yüzyıldan itibaren her türlü içtihatın yapılmış olduğu ileri sürülerek içtihat kapısı kapatılmış olduğundan verilen fetvâlarda genellikle benzer sorunlar karşısında benzer çözümler içermiştir. Yine de

4. Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.I, s.92.

5. Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkelerinin Tarihsel Gelişimi”, Cumhuriyet’in 50.Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Tebliğler, Ankara, 1975, s.55.

6. Mehmet Akif Aydın, *İslam- Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1985, s.71 vd.; Ebü'l-ulâ Mardin, “Kadı”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.VI, s.43.

7. Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1991, s.41 vd.; Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.5 vd.

8. Mehmet Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.437.

özellikle yaşadıkları dönemlere etki eden bazı şeyhülislâmın fetvâ mecmuaları, kadılara adeta yarı resmi birer yürürlük kaynağı işlevini görmüşlerdir⁹. Bu fetvâ mecmualarından biri de Osmanlı Devleti'nin kırk üçüncü Şeyhülislâmı Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvâlarının toplanmış olduğu "Fetavâ-yi Ali Efendi" adlı eserdir.

H.1041 (M.1631) yılında Çatalca'da doğan Ali Efendi; Selânik ve Mısır kadılikları, Rumeli Kadıaskerliği görevlerinde bulunduktan sonra Şeyhülislâmlığa yükselmiştir. IV. Mehmet'in padişahlığı sırasındaki ilk Şeyhülislâmlık görevi 13 yıl 2 ay 15 gün sürmüştür. Osmanlı ordularının Macaristan'daki başarısızlıkları üzerine ulema, Şeyhülislâm Ali Efendi'yi Padişah IV.Mehmet'i uyarmadığı gerekçesi ile eleştirmiştir. Bu nedenle nüfuzu azalan Çatalcalı Ali efendi kısa bir süre sonra görevden alınmıştır. II.Ahmet'in padişahlığı sırasında tekrar Şeyhülislâmlığa getirilmişse de bu görevde ancak 2 aydan biraz daha fazla bir süre kalabilmiş, H.1103 (M.1692) yılında Edirne'de ölmüştür¹⁰.

Şeyhülislâm Ali Efendi'nin "Fetavâ-yi Ali Efendi" adlı eseri Osmanlı Fetvâhanesinin en değerli saydığı dört fetvâ kitabından biri olmuştur. Bu eser Kefevî Salih Efendi tarafından toplanmıştır¹¹. H.1324 (M.1906) yılında basılan eser iki cildi bir arada olmak üzere toplam 398 sahifedir. Biz bu çalışmamızda eserin aile ile ilgili hükümler içeren kısımlarını dönemin şer'îye sicillerinden de yararlanarak değerlendirmeye çalışacağız.

I- AİLENİN OLUŞUMU: NİKÂHLANMA¹²

A) Nikâh Akdinin Yapılması ve Kaydı

Ailenin oluşumu temelde evlilik kurumuna dayanır. İslâm hukukunda evlenmeyi ifade etmek için "nikâh" terimi kullanılmıştır.

9. Üçok-Mumcu, s.46-47; Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü", s.437; D.B. Macdonald, "İctihâd", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.V, Kısım: II, s.927-928.

10. Süleyman Sadeddin (Müstakîmzade), *Devhatü'l-Meşayihü'l-Kibar*, İstanbul, ty., s.71-72; Şiyhi Mehmed Efendi, *Şakâ'ik el-nu'mâniyye ve Zeyilleri Vekâ'i ül-fütalâ*, (Haz: Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1989, C.II-III, s.67 vd.; *İlmiye Salnamesi*, İstanbul, 1334, s.485; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara, 1972, s.94-95.

11. Altunsu, s.95.

12. İslâm hukukunda ailenin kuruluşunda ilk aşama, kadın veya erkek tarafının evlenme niyet ve arzusunu bir teklif şeklinde karşı tarafa iletmesiyle başlar. Bu davranış nişanlılık sürecine giriştir. Nişanlanma, ailenin oluşumu için birinci basamağı oluşturmakla beraber araştırmamızın temelini oluşturan Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin "Fetavâ-yi Ali Efendi" adlı fetvâ kitabında söz edilmemesi nedeni ile çalışmamızın kapsamı içine alınmamıştır.

“Nikâh”ın kelime anlamı, cinsî münasebet demektir. Hukukî anlamı ise bu cinsî münasebeti meşru kılan akiddir¹³.

Nikâh, esas olarak tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleştirilen medeni bir akiddir¹⁴. Nikâhın geçerli olabilmesi için iradelelerin açıklanması sırasında bir kişinin şahitliği yeterli görülmemiştir¹⁵. Geçerliliğinin sağlanması için kadı'nın veya onun izniyle bir din adamının katılımı hukuken zorunlu değildir. Bu nokta fetvâ mecmualarında; “*Zeyd sağire kızı Hind'i kadı izinsiz Amr'a tezyic eylese akd-i mezbûr sahih olur mu? El-cevab: Olur.*”, “*Hind-i bâliğa nefsinin Amr'a tezyic itdikde izn-i kadı bulunmasa akd-i mezbûr sahih olur mu? El-cevab: Olur.*” gibi hükümlerle ele alınmıştır¹⁶. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde nikâhların ne ölçüde mahkemede bizzat kadı tarafından ya da kadı izniyle bir din adamı tarafından kıyıldığı konusunda kesin bir oran vermek oldukça güçtür¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar çeşitli idarî-kazaî düzenlemelerle kadıdan izin alınmaksızın nikâh kısılması engellenmeye çalışılmıştır¹⁸. Kadıdan izin alınarak kısıyılan nikâhlarda, kadının vermiş olduğu izinnâmeler tarafların evlenmelerine izin verildiğini belirten bir nitelikte olup, mahalle ya da köy imamlarına hitaben yazılmıştır. İleride meydanagelebilecek karışıklıkları önlemek amacıyla bu belgenin düzenlenmesi büyük önem taşımıştır. Kadı huzurunda gerçekleştirilen nikâh akidleri sicillere kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda, tarafların isimleri, mahalle ya da köyleri, çocuk, bülûğa ermiş ya da dul olma durumları, saptanan mehr-i muaccel ve müeccele miktarları ve şahitlerin isimleri ve nikâh akdi tarihleri bulunmaktadır¹⁹. Üsküdar Şer'îye Sicilleri arasında rastlanan H.1302 (M.1623) tarihli bir kayıt konuya iyi bir örnek teşkil etmesi nedeniyle dikkat çekmektedir: “*Karye-i Nâile'de sâkine Aynî*

13. Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara, 1974, s.39.

14. Aydın, *İslâm-osmanlı Aile Hukuku*, s.85.

15. Çatalcalı, Ali Efendi, *Fetavâ-yı Ali Efendi*, Dersaadet, 1324, C.I, s.26.

16. A.g.e., s.38.

17. Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.92. İslâm hukukunda nikâh işlemlerinin gerçekleşmesi sırasında “kadı”nın katılımı hukuken zorunlu olmamakla birlikte, Klasik İslâm Ortaçağı ile ilgili bilgilerin çok canlı örneklerinin görüldüğü Binbir Gece Masalları'nda karşılaşılan nikâh akidlerinde evlenme sözleşmesi şahitlerin huzurunda kadı tarafından düzenlenmiştir. Konuyla ilgili örnekler için bkz.: *Binbir Gece Masalları*, (Çev: Alim Şerif Onaran), İstanbul, 1992, C.II, s.49, 285; C.XI, s.224.

18. A.g.e., s.92 vd.

19. Saim Savaş, “Fetvâ ve Şer'îye Sicillerine Göre ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.510-511.

nâm hatun tarafından husûs-ı âti'l-beyana vekîl olub vekâleti nehc-i şer'î üzere sâbite olan Receb bin Bâlî Halîfe nâm kimesne mahfel-i kazâda Mehmed bin Mustafâ mahzarında takrîr-i kelâm idüb müvekkilem mezbûre Aynî'yi Allâh-ı Teâla'nın buyuruğu üzere Hazret-i Muhammed Mustafâ'nın Sallallahu Teâla aleyhi vesselem Hazretleri'nin şer-i mutahharı üzere iki yüz elli akçe kıymetli bir ince kaftan ile mehr-i muaccel ve iki yüz akçe mehr-i müeccel üzere akd-i nikâh murâd itmeğin vekâletim hasebiyle mezbûre Aynî'yi meclis-i şer'de akd-i nikâh etdim mezbûr Mehmed dahi kabûl ider mi didikde ol dahi kabûl itmeğin minvâl-i muharrer üzere kayd-ı sicil olundı²⁰."

Osmanlı Devleti'nde sicile kaydedilmeyen nikâh akidleri çeşitli anlaşmazlık hallerinde mahkeme tarafından geçerli sayılmadığı halde, yapılan her nikâhın sicile kadedildiğini söylemek de mümkün değildir²¹.

B- Nikâhta Vekâlet

Nikâhta vekâlet, bizzat nikâh akdedilmek yetkisine sahip olan kimselerin, bu yetkilerini bir vekil yolu ile kullanabilmeleridir²².

Vekil yoluyla evlenecek kimselerin hür, mümeyyiz ve reşit olması gerekir. Nikâhta vekâletin geçerli olabilmesi için, vekil atayacak kişinin bizzat nikâh akdetmeye yetkisine sahip olması zorunludur. Bu yetkiye sahip olmayan kimseler velileri tarafından temsil edilirler²³.

Evlenmede vekil olabilmek için mümeyyiz olmak yeterlidir. Vekâlet yazılı veya sözlü olarak verilebilir. Bu işlem sırasında şahide sadece vekâletin ispat edilmesi gerektiğinde ihtiyaç duyulmuştur²⁴.

Nikâh işleminin geçerli olabilmesi için nikâhlanacak kimselerin vekillerinin dışında en az iki tane şahide ihtiyaç duyulmuştur.

20. Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri, Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul, 1988, C.I, s.264-265'den naklen, Üsküdar Şer'îye Sicili, 6-147/13.

21. Konuyla ilgili kıyaslamalar için bkz.: Savaş, s.511-512.

22. Cin, *Evlenme*, s.91.

23. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır, 1986, s.161.

24. Cin, *Evlenme*, s.91.

Ali efendi konuyla ilgili fetvâsında: “Zeyd Hind’i kendüye tezvîce Mar’ı tevkîl idüüb Hind dahi babası Bekr’i tevkîl itmekle Mar ve Bekr Zeyd ve Hind’in gıyablarında vekâleten akd-i nikâh itdiklerinde mezbûrlardan mâ-adâ ancak Beşer hazır olup, ahir kimesne olmazsa akd-i mezbûr sahih olur mu? El-cevab: olmaz” şeklinde hükmünü belirtmiştir²⁵.

Nikahlanacak kişi ile onun adına işlerini yürütecek vekili arasında önceden yapılan anlaşmaya vekil uymazsa nikâhlanacak kişinin isteği üzerine yapılan nikâh akdi geçersiz sayılabilir²⁶.

Kendisine vekil atayan kimse bu vekili istediği zaman azl etme yetkisine de sahiptir²⁷.

C- Nikâhta Velâyet

Velâyet, ehliyeti olmayan veya eksik bulunan şahısların haklarını korumak amacıyla kabul edilmiş bir müessesedir²⁸. İslâm hukuku, nikâhta velâyeti kabul etmiştir. Velâyetin hangi durumlarda kabul edilebileceği Ali Efendi’nin fetvâlarında şöyle açıklanmıştır: “Hind’i sağîre-yi mümeyyyize velisi izinsiz nefsinin Zeyd’e tezvîc eylese akd-i mezbûr nâfiz olur mu? El-cevab: olmaz.”²⁹

“Cünûn mutbık ile mecnûn olan Zeyd Hind’i tezevvüc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu? El-cevab: Olmaz.”³⁰

“Hind-i bâliğa nefsinin mehr-i misli küfvî Amr’a tezvîc eylese Hind’in babası Bekr benim iznim bulunmadı deyü ahd-i mezbûru feshe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz.”³¹

“Dokuz yaşını tekmîl idüüb cüssesinin bulûğa tahmili olan Hind hayz görüb bulûğ oldum deyü ikrar itdikten sonra nefsinin mehr-i misli küfvî Amr’a tezvîc eylese veliyy-i akrebi ceddese Zeyneb

25. Ali Efendi, s.29.

26. Konu ile ilgili bir fetvâ şöyledir: “Zeyd Hind’i iki bin akçe mehr ile kendüye tezvîce Amr’ı tevkîl itdikten sonra Amr Zeyd’den izinsiz Hind’i sekiz bin akçe mehr ile Zeyd’e tezvîc eylese akd-i mezbûr bâtil olur mu? El-cevab: Olur.” Ali Efendi, s.29.

27. Cin, *Evlenme*, s.93.

28. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1991, C.I, s.250.

29. Ali Efendi, s.37.

30. A.g.e., s.38.

31. A.g.e., s.38.

iznim bulunmadı deyü akd-i mezbûrî fesh'e kadir olur mu? El-cevab: Olmaz.³²

Nikâhta velâyeti uygulayabilecek olan akrabalar üç grupta incelenmiştir:

Birinci derecede: Babalar, babaların babaları ve dedeler,

İkinci derecede: ana-baba bir erkek kardeşler, baba bir erkek kardeşler ve bunların oğulları,

Üçüncü derecede: Ana-baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğulları.

Kişiye veli tayin edileceği zaman erkek yanından erkek akrabalarının bulunmaması durumunda; ana, ananın anası ve onun anası; kızlar, oğlun kızları, kızın kızları, oğlun oğlunun kızları, kızın kızının kızları, öz kız kardeşler, baba bir kız kardeşler, ana bir erkek ve kız kardeşler, bunların çocukları; amcalar, dayılar, teyzeler, halalar; amca ve hala kızları velâyet görevini üstlenebilirler³³.

Velâyetin uygulanması sırasında önceki dereceden velisi olan bir kimseye sonraki derecedeki bir kimse veli olarak atanamamıştır³⁴. Bu uygulamaların tersi ancak önceki derecedeki velisi "müddet-i sefer baid" diye isimlendirilen uzak bir yerde bulunduğu zamanlarda görülmüştür. Bu gibi durumlarda bir sonraki derecedeki veli velâyet hakkına sahip olmuştur³⁵.

Velisi olabilecek kimsesi bulunmayan kişiler üzerindeki velâyet hakkı devlet başkanı veya onun seçtiği kadı tarafından kullanılmıştır³⁶.

D- Veli Veya Vasi Tarafından Evlendirilen Küçüklerin Seçim Hakkı (Hıyâr'ül-Bülûğ)

Velileri tarafından evlendirilen çocuklar erginleşince kadıya baş vurarak evlenmenin feshini isteyebilirler. Buna "Hıyâr ül

32. A.g.e., s.39.

33. Cin, Evlenme, s.71-72.

34. A.g.e., s.72. Ali Efendi'nin aşağıdaki iki fetvâsi konuya açıklık getirmektedir: "Hind'i sağirenin velâyet tezvîci anası Zeyneb ile lâ-ebeveyn kızkarındaşı Hadice'den kangısındır? El-cevab: Zeyneb'indir.", "Cünûn-ı mutbık ile mecnûn olan Zeyd'in velâyet tezvîci lâ-ebeveyn amm-ı oğlu Amr ile anası Hind'den kansındır? El-cevab: Amr'indir." Ali Efendi, s.40.

35. Ali Efendi, s.41.

36. Cin, Evlenme, s.72; Ali Efendi, s.43

3. Ana-babanın fūrû ve bunların çocukları, çocuklarının çocukları; ana-baba bir kardeşler, yeğenler.

4. Büyük baba ve anaların fūrûu, yani amcalar, halalar, dayılar ve teyzeler⁴⁹.

Sıhrî hısımlık, evlenme ile kurulan hısımlıktır⁵⁰. Bir erkek ile aralarında sıhrî hısımlık bulunan kadınların evlenmesi ebediyen yasaktır. Bu kadınlar dört sınıftır:

1. Gelinler yani erkeğin çocuklarının torunlarının eşleri⁵¹.
2. Kayınvalideler yani karının annesi ve ninileri.
3. Üvey valideler yani karının babasının ve dedelerinin eşleri.
4. Üvey kızlar yani kızları, çocukları ve torunlarının kızları⁵².

Süt hısımlığı, kendisinden olmayan bir çocuğu emziren kadın ve o kadının kan hısımları ile emzirilen çocuk arasında doğan hısımlıktır. Bir erkek ile arasında süt hısımlığı bulunan kadının evlenmesi aynı kan hısımlığında olduğu gibi yasaktır. Süt hısımlığının bazı şartları vardır. Örneğin; süt anası sayılacak kadın dokuz yaşından küçük olmamalıdır⁵³. Emzirilen çocuk belli bir yaşı geçmemelidir ki Ali Efendi bir fetvâsında süt anne tarafından emzirilen üç yaşındaki çocuk için "hükm-i rezâ"nın sabit olamayacağını belirtmiştir⁵⁴.

Süt hısımlığında, süt anneye çocuğun sadece kendisi yasaktır. Emen çocuğun kan hısımları ile emzirilen kadın arasında süt hısımlığı sözkonusu olamaz⁵⁵.

2. Nisbî Evlenme Engelleri

Belirli hal ve şartlarda ortadan kalkabilen evlenme engellerine nisbî evlenme engelleri adı verilir⁵⁶.

49. Bilmen, s.77. Kan hısımlığı nedeni ile evlenme yasağı Ali Efendi'nin bir fetvâsında şöyle belirtilmiştir: "Zeyd'in lâ-ebeveny kız karındaşının oğlunun kızı Hind Zeyd'e mahrem midir? El-cevab: Mahremdir." Ali Efendi, s.37.

50. Zevkliler, s.324.

51. Ali Efendi konuyla ilgili bir fetvâsında: "Zeyd oğlu Amr-ı müteveffanın zevcesi Hind'i tezevvüc itmek caiz olur mu? El-cevab: olmaz." demiştir. Ali Efendi, s.37.

52. Cin-Akgündüz, s.82.

53. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Bilmen, s.78 vd.

54. Ali Efendi, s.65.

55. Aktan, s.403, Ali Efendi'nin konuyla ilgili bir fetvâsı şöyledir: "Hind Zeyneb'in oğlu Zeyd'i müddet-i rezâ'da irzâ eylese Zeyneb'in ahir oğlu Amr Hind'i tezevvüc itmek câiz olur mu? El-cevab: Olur." Ali Efendi, s.66

56. Cin-Akgündüz, s.83.

Din ayrılığı nedeni ile ortaya çıkan evlenme engelleri kadınlar yönünden bağlayıcı bir rol oynamaktadır. Müslüman kadınlar putperest ve gayr-i müslim erkeklerle evlenemezler. Müslüman erkekler ise gayr-i müslim kadınlarla evlenebilir ancak putperest kadınlarla evlenemezler. Müslüman karı-kocadan biri dinden çıktığı zaman aralarındaki nikâh akdi feshedilir⁵⁷.

Gayr-i müslim olan karı-koca birlikte müslüman olmuşlarsa nikâh akdini yenilemeye gerek duyulmadan evlilikleri geçerliliğini sürdürür⁵⁸.

Müslüman bir erkek ile evli olan gayr-i müslim bir kadın, kocasının ölümünden sonra iddet süresini tamamlayarak gayr-i müslim bir erkek ile evlenebilir⁵⁹.

Nisbî evlenme engellerinden bir diğeri üçlü boşanmadır. Karısını üç kere boşayan erkek, onunla tekrar evlenemez. Kadının doğal koşullar altında bu üç boşanmadan sonra başka bir erkekle evlenmesi ve evlendiği bu erkekten ayrılması ya da kocasının ölümü durumunda, iddet süresini tamamlaması ile birlikte yeniden ilk eşi ile evlenme hakkı vardır. Bu işleme "hülle" veya "tahlil" adı verilir⁶⁰.

Yapılan nikâh akdini geçersiz kılan koşullardan biri de iddetin tamamlanması beklenmeden gerçekleştirilen evlenmelerde ortaya çıkar. İddet; talâk, fesih, ölüm gibi nedenlerden biri ile evlenmenin sonuçlanması durumunda kadının başka biri ile evlenmeden önce beklemesi gereken süredir⁶¹. Bu süre, eşi ölen bir kadın eğer hamile değilse dört ay on gündür. Evlilik, boşanma ile sona erdiğinde kadın hamile ise iddeti hamileliğinin sonuna kadardır. Hamile değil ise bu zaman üç hayz (âdet) süresidir. Boşanma sırasında hamile olan ve iddetinin sona ermesi için hamileliğinin bitimini bekleyen kadın ölü bir çocuk dünyaya getirirse de iddeti tamamlanmış sayılır. Gayr-i müslim kadınlar da müslüman kocaları öldüğünde ya da boşanma sonucunda ayrıldıklarında yeniden evlenebilmek için iddet-

57. Cin, *Evlenme*, s.111 vd.

58. Konuyla ilgili fetvâ: "Hind-i nasrânîye şeref-i islâmıla müşerrefe oldukda zevci Zeyd-i nasrânî dahi şeref-i islâmıla müşerref olsa Zeyd teccid-i nikâh itmeden Hind ile izdivac muamelesine kadir olur mu? El-cevab: Olur." şeklindedir. Ali Efendi, s.32.

59. "Hind-i nasrâniyenin zevci Zeyd-İ müslim fevt oldukda Hind ba'dehû inkızâ' ül iddet nefsinî Amr-ı zimmîye tezvîce kadire olur mu? El-cevab: Olur." biçimindeki fetvâ konuya açıklık getirmektedir. Ali Efendi, s.32.

60. Bilmen, s.107 vd.

61. Cin-Akgündüz, s.116.

lerinin sona ermesini beklemek zorundadırlar. Çocuğu olmayan cariye azat edildikten sonra evlenmek istediğinde kendisine iddet tayin edilmemiş olduğundan bu süreyi geçirmek durumunda değildir⁶².

Karı-kocanın birbirinden uzak yerlerde buldukları durumlarda ortaya çıkan çeşitli sorunlar da, iddetin ne zaman uygulanacağı Ali Efendi'nin fetvalarında şöyle belirtilmiştir: "*Hind'in zevci Zeyd ahir diyarda iken Zeyd'in fevti şayî olmağla ba'dehû inkızâ' ül iddet nefsinin amr'a tezvîc idüb Amr dahi Hind'i vat' itdikten sonra Zeyd hayâ' gelüb Hind54i Amr'dan tefrîk itdirse Hind'in iddeti münkaziyye olmadan Zeyd Hindi vat' itmek câiz olur mu? El-cevab: olmaz*⁶³."

"*Hind'n zevci Zeyd ahir diyarda iken Amr Hind'in zevci olduğunu bilmemekle Hind'i tezevvüc ve vat' itdikten sonra Zeyd gelüb Hind'i Amr'dan tefrîk itdirse Hind'e Amr'dan iddet lâzime olur mu? El-cevab: Olur*⁶⁴."

"*Hind'in zevci Zeyd ahir diyarda iken Amr Hind'in zevcu olduğunu bilürken Hind'i tezevvüc ve vat' itdikten sonra Zeyd gelüb Hind'i Amr'dan tefrîk itdirse Hind'e Amr'dan iddet lâzime olur mu? El-cevab: Olmaz*⁶⁵."

Nisbî evlenme engeli oluşturan bir diğer durum da çok karılığa bağlı evlenme engelidir. İslâm'da evlendiği kadınlar arasında tam adaleti sağlayabilecek erkeklere dörde kadar evlenme izni verilmiştir. Dört kadınla evli olan bir erkek beşinci kadınla asla evlenemez⁶⁶.

62. Ali Efendi, s.101-102.

63. A.g.e., s.101.

64. A.g.e., s.102.

65. A.g.e., s.102.

66. CİN, *evlenme*, s.125 vd. Osmanlı Devleti üzerinde genel olarak yapılan araştırmalar aile içerisinde birden fazla kadınla evlilik oranlarının ortalama olarak %10 civarında olduğu sonuçlarını vermiştir. Bu oran incelenen bölgeye ve zamana göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; Ömer Lütfi Barkan, Edirne şehrinde XVI-XVII. yüzyıllar için yapmış olduğu bir araştırmada birden fazla kadınla evlilik oranını %7 olarak belirlemiştir. XV-XVII.yüzyıllarda Bursa şehri üzerinde incelemelerde bulunan Hüseyin Özdeğer bu oranı %5 olarak saptamıştır. Aynı çalışmada Bursa köylerinde birden fazla eşle evlilik oranının çok daha düşük olduğu ortaya koyulmuştur. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve tablolar için bkz.: Ömer D emirel, Adnan Gürbüz-Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, C.1, s.102 vd.

İslâm hukukunda kadınlara birden fazla evlenme hakkı tanınmamıştır. Başkası ile evli olan kadınlarla evlenmek kesinlikle yasaktır⁶⁷. Bununla birlikte kıyılan nikâhların hepsi resmî kayıtlara geçirilmediğinden zaman zaman nikâhlı kadının yeniden nikâhlanması da söz konusu olabilmektedir. Bu tür nikâhlanmalar çoğunlukla kadının onayı olmaksızın gerçekleşebilmekte ya da ikinci kez nikâhlanan erkeğin verdiği mehir miktarının çekiciliğinden kaynaklanabilmektedir. Sonuçta sözü edilen kadınla daha önce evlendiği iki şahitle kanıtlayan tarafın nikâhı geçerli sayılmıştır⁶⁸.

Evlenme engellerinden biri de sıhrî civar hısımlığıdır. Bu durumda göz önünde bulundurulması gereken nokta şudur: Evlenmek istenilen kadınlardan herhangi biri erkek farz edildiği takdirde diğeri ile evlenmesi yasaksa o kadınlarla aynı zamanda nikâh akdetmek mümkün değildir⁶⁹. Örneğin, iki kız kardeş ile aynı anda evlenilemez. Ancak bunlardan biri ile olan evlilik sona erdiğinde gerekli iddet süresi beklenmek koşulu ile bu sürenin sonunda nikâh akdi yapılabilir⁷⁰.

II- AİLENİN MALİ CEPHESİ

A) Mehr

Mehr, evlenirken erkek tarafından kadına verilen ya da taahhüt edilen para veya maldır⁷¹. Nikâh akdi sırasında mehrin miktarı belirtilmişse buna "Mehr-i Müsemma" denir⁷². Eğer nikâh mahkeme de kıyılmışsa mehr-i müsemmanın miktarı şer'îye sicil defterine de kaydedilmiştir⁷³. Evlilik sırasında mehrin miktarı belirtilmemişse, boşanma veya vefat halinde, kadına aynı sosyal durumdaki başka kadınlara verilmekte olan miktarda bir mehr verilmiştir ki buna da "Mehr-i Misl" adı verilmiştir⁷⁴. Erkeğin nikâh akdi sırasında veya

67 Cin-Akgündüz, s.84.

68. Savaş, s.518.

69. Cin, *evlenme*, s.128.

70. Ali Efendi, s.35.

71. Cin-akgündüz, s.95

72. Üçok-Mumcu, s.75.

73. Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.103.

74. Karaman, *İslâm Hukuku*, s.284. Ali Efendi, "Mehr-i Misl" in hangi durumlarda uygulanabileceği konusuna şu fetvâları ile açıklık getirmiştir: "Zeyd Hind'i şühûd mahzarlarında tezevüc edüb lâkin mehr tesmiye olunmasa ba'dehû Zeyd Hind'e dâhil olduktan sonra bir nesne üzerine terazi bulunmadan Hind'i tatlik eylese Hind Zeyd'den ne mikdar mehr alır? El-cevab: Mehr-i misl alır.", "Zeyd Hind'i şühûd mahzarlarında tezevüc itdikten sonra mehr tesmiye olunmayub ba'dehû bir nesne üzerine terazi bulunmadan Zeyd fevt olsa Hind tereke-yi Zeyd'den ne mikdar mehr alır? El-cevab: Mehr-i misl alır." Ali Efendi, s.46.

düğünden önce verdiği mehr kısmına “Mehr-i Muaccel” denir. Bu genellikle mehrin yarısını ya da üçte birini kapsar. Geri kalan mehr ise düğünden sonra daha çok da evlilik sona erdiğinde ödenmiştir. Bu kısma da “Mehr-i Müeccel” adı verilmiştir⁷⁵.

İslâm hukukunda mehrin üst sınırı ile ilgili bir belirleme sözkonusu değildir⁷⁶. Osmanlı Devleti’nde sadece Yeniçeriler için 1000 ve 6700 akçelik iki üst sınır getirilmiştir⁷⁷. Bunun dışında mehr miktarlarının yüzyıllar boyu fazla bir değişiklik göstermeksizin devam ettiği dikkat çekmektedir. Mehr miktarlarındaki farklılıklar genellikle evlenen kadının bekar, dul, köylü ya da şehirli olma durumundan kaynaklanmıştır. Ayrıca kadının fizikî güzelliğinin, sosyal ve ekonomik durumunun da mehrin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır⁷⁸. Örneğin, İstanbul Şer’iye Sicilleri arasında rastlanan H.1021 (M.1612) tarihli bir kayıta kocası tarafından evden kovularak, boşanan Satılmış kızı Emine’nin kocasının zimmetinde bulunduğunu iddia ettiği mehr-i müeccel miktarı 3000 akçedir⁷⁹. Aynı şer’iye sicilleri arasında H.1040 (M.1630) tarihli bir belgede ise kocası tarafından bâin talâk ile boşanan Abdullah kızı Peymane’nin ondan zimmetinde bulunan 1500 akçelik mehr-i müeccelini istediği belirtilmiştir⁸⁰. Aynı bölgede ve birbirine çok yakın tarihlere ait bulunuan, bu iki belgede belirtilmiş olan mehr-i müeccel miktarları arasındaki farklılığın tamamen kadınların özelliklerinden kaynaklandığı sanılmaktadır.

Satışı veya kullanılması yasak olmayan her mal mehrin konusunu teşkil edebilir. Fetvâlarda bu malların arasında ev, bahçe, giysi, altından yapılmış ziynet eşyaları ve cariyelerin isimleri geçmektedir⁸¹.

Para üzerinden belirlenen mehr miktarında nikâh akdi geçerliliğini sürdürürken koca tarafından bir artış yapılabilir. Bu artış kadın tarafından da kabul edildikten sonra eğer koca ölür ise kadın eşinin terekesinden artış değerinde mehrini alma hakkına sahiptir⁸².

75. Üçok-Mumcu, s.75.

76. Abdulvahhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli’l-Fıkıh)*, (Çev: Hüseyin Atay), Ankara, 1973, s.6.

77. Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.103-104.

78. Savaş, s.521.

79. Akgündüz, *Şer’iye Sicilleri*, s.271’den naklen, *İstanbul Şer’iye Sicili*, 1/65, 454 numaralı hüküm.

80. A.g.e., s.270’den naklen, *İstanbul Şer’iye Sicili*, 1/21, 133 numaralı hüküm.

81. Konuyla ilgili fetvâlar için bkz.: Ali Efendi, s.47-48.

82. A.g.e., s.47

Nikâh akdinin yapılmasından sonra mehr verilmeden kadın ölürse, değeri miras yolu ile kadının vereselerine geçer⁸³.

Mehr sadece evlenen kadının hakkıdır. Ana, baba ve koca bundan hiç bir zaman hak talep edemezler⁸⁴. Fakat kadın henüz küçükse mehri babası veya diğer velileri teslim alabilir. Eğer evlenecek erkek daha küçük ise mehrin verileceğine velisi kefil olmaktadır. Bu gibi durumlarda erkek evlendikten sonra bülûğa ermeden ölürse karısı mehrini kefil olan kişiden isteyebilir⁸⁵.

Küçük yaşta velileri aracılığı ile evlendirilen kimseler bulûğa ermelerinden sonra nikâh akdini feshetmek istediklerinde mehr-i müsemmanın ödenmesi konusunda çeşitli sorunlarla karşılaşır. Bu sorunların bazıları Ali Efendi'nin fetvâlarında şöyle açıklığa kavuşturulmuştur: "*Zeyd-i sağirin amm-ı veliyy-i akrebi Amr Zeyd'e Hind'i şu kadar akçe mehr tesmiyesiyle tezvîc itdikten sonra kabl el dühûl Zeyd bâliğ olub akd-i mezbûru hıyâr'ül-bülûğla hakime fesh itdirse Hind mehr-i müsemmanın nısfını Zeyd'den almağa kâdire olur mu? El-cevab: olmaz*⁸⁶."

"*Hind'i sağirenin veliyy-i akrebi anası Zeyneb Hind'i şu kadar akçe mehr tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc itdikten sonra Hind kabl el dühûl bâliğa olub hıyâr-ı bülûğla akd-i mezbûru hakime fesh itdirse Hind Zeyd'den mehr namına nesne almağa kedire olur mu? El-cevab: Olmaz*⁸⁷."

"*Hind-i sağirenin veliyy-i akrebi anası Zeyneb Hind'i küfvî olan Zeyd'e mehr-i misli olan şu kadar akçe mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezvîc idüb Zeyd dahi Hind'i vat' itdikten sonra Hind bâliğa olub akd-i mezbûru hıyâr'ül-bülûğla hakime fesh itdirse Hind mehr-i müsemâyı Zeyd'den şer'an almağa kâdire olur mu? El-cevab: Olur*⁸⁸."

Akıl hastalığı nedeniyle velisi tarafından evlendirilen kimsenin ölümünden sonra karısı terekeden mehr-i müsemâyı alma hakkına sahiptir⁸⁹.

83. A.g.e., s.49.

84. Hallâf, s.6.

85. Ali Efendi, s.54.

86. A.g.e., s.52.

87. A.g.e., s.52.

88. A.g.e., s.52.

89. A.g.e., s.52.

Velisinden izinsez evlenen küçüğün, velisi izin vermeden kocası ölür ve daha sonra kendisi bülûğa ererse yine de kocasının te-rekesinden mehrini alamaz. Bununla birlikte velisinden habersiz başka biri tarafından evlendirilen küçük, velisi haberdar olduktan sonra kocasından boşandırılıp daha sonra bulûğa ererse mehrini ala hakkına sahiptir⁹⁰.

Kocanın kendi fiiliyle zifaktan ve “halvet-i sahiha”⁹¹ dan önce evliliğe son verdiği hallerde, kadın mehrin ancak yarısını alabilir⁹². Halvet-i sahiha’nın gerçekleşmesinden sonra kocanın kurusu ne-de-niyle evlilik sona ererse kadın mehr-i müsemmanın tamamını alabi-lir⁹³.

Evlenme, zifaf öncesinde kadının kusuru ile sona ererse, örne-ğin, kadın müslümanken din değiştirirse, mehrin tamamını kaybe-der⁹⁴. Evlenme zifaf sonrasında yine kadının kusuru ile biterse meh-rin yarısı kadına verilir⁹⁵.

Erkek kadınla evlenmek için namzet olup, mehr-i muaccelini ödedikten sonra nikâh akdinden vaz geçerse ödediği mehri kadın-dan geri alabilir⁹⁶.

Erkeğin kendisi ile mutlak veya nisbî evlenme engeli olan bir kadınla bilmeden evlenmesi, durumun öğrenilmesinden sonra ayrıl-maları sonucunda, kadın, mehr-i misl ya da mehr-i müsemmadan “ekall”ini (en azını) alabilir⁹⁷.

Mehr konusunda en fazla anlaşmazlığın görüldüğü nokta, ölüm sonucunda belirlenen mehr-i müeccel miktarının kararlaştırılması sırasında ortaya çıkmıştır. Bu konudaki anlaşmazlıklar şer’iye mah-kemelerinde çözümlenmiştir⁹⁸. Mahkemede hangi taraf, kadının

90. *A.g.e.*, s.53.

91. Halvet-i sahiha’nın gerçekleşmesi için geçerli bir evliliğin varlığı, karı-kocanın izinsiz kimsenin giremeyeceği bir yerde bulunmaları ve halvete mani bir özrün bulunma-ması şarttır.

92. Cin-Akgündüz, s.97.

93. Ali Efendi, s.49.

94. Cin-Akgündüz, s.97.

95. Ali Efendi, s.49.

96. *A.g.e.*, s.51.

97. *A.g.e.*, s.49-50

98. Peter Benedict, “Hukuk Reformu açısından Başlık Parası ve Mehr”, *Türk Huku-ku ve Toplumuna üzerine İncelemeler*, (Editörler: Adnan Güriz, Peter Benedict), Ankara, 1974, s.11.

tain edilen mehr-i misl miktarına uygun tutar belirlemişse ya da bu miktara uygun tutar belirlemedikleri halde haklılıklarını şahitlerle ispat edebilmişlerse, açılan davayı o taraf kazanmıştır. Tüm bu delillerin olmadığı durumlarda son çare yemindir⁹⁹.

Evlenme öncesinde kadın için belirlenen mehr miktarındaki başka, evlenecek kadının babasının kendisi için istediği belli bir miktar para da sözkonusu olabilir. Günümüze kadar "başlık" adı altında süregelen bu adetle evlenecek erkek, kadının babasına ya da erkek akrabalarına kararlaştırılan bir miktar da para vermektedir. Kızın ailesine yapılan ödemenin asıl amacı, evlenme töreni giderlerinin ya da babası tarafından kızına verilen çeyizin bir bölümünü karşılayabilmektir. Mehr de olduğu gibi başlığın da konusu evlenen kadındır. Fakat kadın başlığı alan kimse değildir¹⁰⁰. Fetvâlarda geçen kayıtlar, nikâh öncesinde kızın babasına verilen her şeyin nikâh kıyıldıktan sonra geri istenebileceğini göstermektedir¹⁰¹. Bu tür uygulamalar bile zaman içerisinde başlığın bir evlenme anlaşması olarak özellikle belirli bölgelerde yaygınlaşmasına engel olmamıştır.

Evlenecek kadın kendisine verilecek mehrden başka ergenliği için de belli bir miktar para isteyebilir. Fakat nikâh akdinden sonra -mehrden farklı olmak üzere- koca bu parayı karısından alabilir¹⁰².

İslâm hukukunda evlenecek kadının "cihâz" veya "çeyiz" adıyla bazı eşyalar getirme mecburiyeti yoktur. Ancak babanın bu tür eşyaları vermesi tavsiye edilmiştir. Çeyiz, kadının mal varlığı sayılır¹⁰³. Ancak bunun için baba tarafından fiilen teslim edilmiş olması gerekir¹⁰⁴.

99. Ali Efendi, s.56-57.

100. Benedict, s.8.

101. Ali Efendi'nin konuyla ilgili fetvâları şöyledir: "Zeyd Hind-i bâliğayı tezevvüc murad tidikte Amr ve kadı bana şu kadar akçe vermeyince nikâha mâni' olub Hind'i nikâh itdirmem demekle Zeyd Amr'a ol kadar akçe verüb ba'dehû Hind'i tezevvüc eylese Zeyd meblâğ-ı mezbûru Amr'dan istirdada kadir olur mu? El-cevab: Olur.", "Zeyd Amr'ın kızı Hind'i tezevvüc murad itdikde Amr ve bana nefsim için şu kadar akçe vermeyince nikâh itdirmem demekle Zeyd Amr'a ol kadar akçe verüb Hind'i tezevvüc itdikten sonra Zeyd meblâğ-ı mezbûru Amr'dan almadan Amr fevt olsa Zeyd meblâğ-ı mezbûru Amr'ın terekisinden almağa kadir olur mu? El-cevab: Olur." Ali Efendi, s.64.

102. A. g. e., s.65.

103. Ronald C. Jennings, "Women in early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Jesho*, Leiden, 1975, Vol.XVIII, Part: 1, p.76.

104. Cin, *Evlenme*, s.257

B) Nafaka

Dar anlamda nafaka, hak sahibinin yiyeceklerini karşılamak; geniş anlamda ise giyecek, mesken ve hizmetçi masraflarını temin etmek anlamını içine alır. Evlilikte koca, karısının normal bir şekilde hayatını devam ettiribilmesi için bütün yiyecek, giyecek ve gerekli ev eşyalarını karşılamak ile yükümlüdür. Ayrıca koca maddi durumuna göre karısına müstakil bir ev sağlamalıdır¹⁰⁵.

Nafaka yükümlülüğünün başlaması için geçerli bir nikâh aktinin yapılmasından başka, kadının belli bir fiziki olgunluğa erişmiş olması gerekir. Bu konuda fetvâlarda 3-6 yaş gibi küçük yaşlarda evlendirilen çocukların kocalarından nafaka talep etme haklarının olmadığı belirtilmiştir¹⁰⁶.

Nafaka miktarının belirlenmesinde kocanın mali durumu esas alınmıştır. Kadın ne kadar zengin olursa olsun, koca karısının nafakasını sağlamakla yükümlüdür¹⁰⁷.

Nafaka borcunu ödemeyen koca, karısı tarafından mahkemeye verilerek bu borcu ödemeye zorlanabilir. Kocanın nafaka ödemesi kasten olabileceği gibi, uzun bir yolculuğa çıkmadan önce karısına nafakasını bırakmaması şeklinde de görülebilir. Böyle bir durumla karşılaşan kadın, kadıya başvurarak nafaka tespiti yaptırır ve miktarı saptanan parayı birinden ödünç alırsa, yolculuk dönüşünde kocasından bu miktardaki parayı talep etme hakkına sahip olur¹⁰⁸.

Erkek uzun bir yolculuğa çıkarken karısına bu süre için gerekli nafakayı bıraktıktan sonra kısa bir zaman içinde ölürse, mirasçıları kadının harcadığı nafaka miktarından arta kalanını isteyemezler¹⁰⁹.

Kocasının izni olmadan evi terkeden ve “nâşize” (itaatsiz) durumuna düşen kadınlar nafaka talep edemezler¹¹⁰.

C) Evlilikte Mal Rejimi

İslâm-Osmanlı hukukunda evlenme ile karı-koca arasında mal birliği veya ortaklığı doğmaz, karı ve kocanın malları birbirinden

105. A.g.e., s.196 vd.

106. Konuyla ilgili fetvâlar için bkz.: Ali Efendi, s.116.

107. Aktan, s.407.

108. Ali Efendi, s.118.

109. A.g.e., s.119.

110. A.g.e., s.116.

ayrı kalır. Evlenme ile kadının tasarruf hakkı da sınırlandırılmaz¹¹¹. H.1022 (M.1633) tarihli İstanbul Şer'îye Sicilleri arasında bulunan bir kayıt konuya güzel bir örnektir: Bu kayıta; Abdullah kızı Hadice, kocası Veli oğlu Yahya'ya bohça, yorgan, yastık, şahan, sandık vb. eşyalarını değerlerini de ayrı ayrı göstererek sattığını belirtmiş ve yine kocasını kastederek, "... *Bedelleri olan toplam altı bin dörtyüz akçeden beş bin akçesini zimmetimde hukuken mu'teber borcu ile takas eyledi ve geriye kalan bin dörtyüz akçeyi tamamıyla elinden teslim aldım.*" demiştir¹¹². Örnekte, karı-koca arasında mal alım-satım akdinin yapıldığı, boşlu-alacaklı ilişkilerinin mevcut olduğu görülmektedir. Yani evlenme akdi sonucunda karı-koca arasında bir mal ortaklığının ortaya çıkmadığı açıktır.

Evlilikte karı-koca arasındaki mal ayrılığına rağmen, özellikle boşanma sırasında ev eşyası konusunda bazı anlaşmazlıkların ortaya çıktığı görülmüştür. Bu gibi durumlarda eşlerden hangisi iddiasını şahitler ile kanıtlarsa, eşyanın birine ya da her ikisine de elverişli olmasına bakılmaksızın eşya ona verilir¹¹³.

Eşlerden her ikisi de iddialarını kanıtlayamazlarsa ve eşya hem kadınların, hem de erkeklerin kullanabileceği nitelikte ise kocaya yemin teklif edilir¹¹⁴.

İki eşde iddialarını kanıtlayamazlarsa, eşyanın özelliği hangi tarafa uygunsa o tarafa yemin teklif edilir. Kişi yemin ederse lehinde, etmezse aleyhinde karar verilir¹¹⁵.

III- AİLENİN DAĞILMASI: BOŞANMA (TALÂK)¹¹⁶

Boşanma İslâmiyet öncesinde yalnız erkeklere tanınmış olan bir haktır. İslâm boşanma konusunda kadının iyiliğine değişiklikler

111. Üçok-Mumcu, s.76.

112. Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, s.276-277'den naklen, İstanbul Şer'îye Sicili, 1/77, 552 numaralı hüküm.

113. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*, Konya, 1977, s.236. Ali Efendi'nin konuyla ilgili fetvâsı şöyledir: "Zeyd zevcesi Hind'i tatlîf itdikten sonra Zeyd ile Hind sâkin oldukları menzilde bulunub ricâl ve nisâyâ sâliha olan eşya için Zeyd benimdür deyüb Hind dahi benimdür deyüb tarafeynin beyyinelere olmasa kavî kangısındır? El-cevab: Zeydindir." Ali Efendi, s.61.

114. Döndüren, s.236.

115. *A.g.e.*, s.237.

116. İslâm-Osmanlı hukukunda ailenin dağılması ile sonuçlanan ölüm, fesih ve ilan konularında Çatalcalı Ali Efendi'nin "Fetavâ-yi Ali Efendi" adlı eserinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle "Ailenin Dağılması" başlığı altında sadece "Boşanma" konusu incelenecektir.

yapmışsa da temelde erkeğin istediği zaman evliliğe son verebileceğini kabul etmiştir¹¹⁷. İslâm hukukuna göre, kadın nikâh akdinin yapılması sırasında boşanma hakkını isteyebilir. Kadının bu hakkını kullanmaması boşama yetkisinin tamamen erkeğe ait olduğunu kabullenmesi anlamına gelir¹¹⁸. Talâkda karşı tarafın onayını almak zorunluluğu olmadığı gibi hakimin kararına da gerek duyulmamıştır¹¹⁹.

A) Boşanmanın Geçerli Olabilmesi İçin Gerekli Şartlar

Kocanın boşanma hakkını kullanabilmesi için akli başında ve bülûğa ermiş olması gerekir. Yaşı küçük kimselerin, akıl hastalarının uykuda iken boşanmak için gerekli sözleri böyleyenlerin vb. boşanma istekleri geçerli sayılamaz. Bununla birlikte akli başında bülûğa ermiş kimselerin boşanma niyeti olmadan gerçekleştirdikleri talâk geçerlidir¹²⁰.

Kadınlar açısından ise; evli olmayan kadınlar, nikâh akdi geçerli olmayan kadınlar, kesin ayırıcı boşanmayı izleyen iddet bulunan kadınlar ve iddetini tamamlamış olan kadınlar boşanmaya elverişli değildir¹²¹.

Boşanma isteği sözlü, yazılı ve işaretle olmak üzere üç şekilde açıklanabilir.

Sözlü açıklamalarda, boşanma isteği açıkça anlaşılan, örfde boşanma için kullanılan sözlerle yapılabilir. Bir de hem boşama, hem de başka bir anlama gelebilen sözlerle fakat boşama niyeti bulunması şartı ile gerçekleştirilebilir¹²². Ali Efendi'nin aşağıdaki fetvâları konuya iyi birer örnektir: "*Zeyd zevce-i medhûletün bihâsı Hind'i tatlık itdikten sonra iddeti içinde Hind'e üç talâk boş ol dese Hind üç talâk boş olur mu? El-cevab: Olur.*"¹²³.

117. Üçok-Mumcu, s.76-77.

118. Bilmen, s.220.

119. Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.36.

120. Ali Efendi, s.72-73.

121. Cin-akgündüz, s.102.

122. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya, 1988, s.49-50.

123. Ali Efendi, s.72.

"Zeyd zevcesi Hind ile çekişdikde Hind'e var yıkıl git deyüb lâkin talâk niyet etmese Hind mübâne olur mu? El-cevab: Olmaz."¹²⁴.

"Zeyd zevcesi Hind'e mehr-i müeccelini verüb lâkin talâk zikr eylemese mücerred mehrini vermekle Hind boş olur mu? El-cevab: Olmaz."¹²⁵.

"Zeyd zevcesi Hind'e seni istemem kime istersen var dese Zeyd talâk niyet edecek Hind mübâne olur mu? El-cevab: Olur."¹²⁶.

"Zeyd zevcesi Hind için Hind ile beyinimizde nikâh yokdur deyüb talâk niyet eylese Hind Zeyd'den mübâne olur mu? El-cevab: Olur."¹²⁷.

Boşanma yazılı olarak da yapılabilir. Bunun için karı-kocanın birbirinden ayrı yerlerde bulunması, karının gaib olması gibi sözlü beyanın imkânsızlığını doğuracak şartlar da zorunlu değildir¹²⁸.

İsteklerini sözlü olarak ifade edemeyen sağır ve dilsizler boşanma taleplerini işaretlerle anlatabilirler¹²⁹.

B) Boşanmanın Çeşitleri

1- Talâk-ı Ric'î veya Cayılabilir Boşanma

Evliliği tümü ile ortadan kaldırmayan boşanmadır. Ancak iddetin bitiminde karı-koca birbirlerinden ayrılırlar. İddet içerisinde erkek boşanmadan cayabilir ve evlilik geçerliliğini sürdürür. Bu durumda nikâh akdinin yenilenmesine gerek yoktur. İddetin bitiminde tamamen ayrılmış sayılan eşler başka kimselerle evlenebilirler¹³⁰.

2- Talâk-ı Bâyin veya Ayırıcı Boşanma

Ayırıcı boşanmanın gerçekleşmesi iki şekilde olabilir. Bunlardan birincisi, talâk-ı ric'î ile boşanmış eşlerin iddetin bitiminden sonra birbirlerinden kesin olarak ayrılmış sayılmalarıdır. İkincisi,

124. A.g.e., s.75.

125. A.g.e., s.75.

126. A.g.e., s.75.

127. A.g.e., s.76.

128. Cin, Boşanma, s.51.

129. Cin-Akgündüz, s.104.

130. Üçok-Mumcu, s. 77. Konuyla ilgili fetvâlar için bkz.: Ali Efendi, s.73-74.

erkeğin karısını boşarken boşanmanın ayırıcı olduğunu gösteren bir söz veya işaret kullanmasıdır¹³¹.

Ayırıcı boşanmaya karar veren eşler ya bizzat kendileri ya da vekilleri yolu ile mahkemeye başvurarak bu kararlarını kadıya bildirebilirler. Böylece mehr ve iddet nafakası konusu kadı huzurunda bir karara bağlanmış olur. Ancak kadınların, zaman zaman ayrıldıkları eşleri aleyhine açtıkları mehr ve iddet nafakası davaları boşanmaların her zaman kadı huzurunda gerçekleşmediğinin bir göstergesi sayılabilir¹³². Örneğin; İstanbul Şer'îye Sicilleri arasında bulunan H.1021 (M.1612) tarihli bir belgede; İstanbul'da Mustafa Reşit Paşa mahallesinden Memi kızı Gülli adlı Kıbtî bir kadının, vekili olan Mustafa oğlu Hızır Bâli aracılığı ile eski kocası Hasan oğlu Feryafdi'yi kendisini bâin talâk ile boşadığı halde zimmetinde olan 1000 akçe mehr-i müeccel ve 300 akçe iddet nafakasını vermediği gerekçesi ile dava ettiği görülmektedir. Araya giren uzlaştırıcılar, her iki tarafın 600 akçe üzerinde anlaşmaya varmalarını sağlamışlardır. Sonuçta taraflar "her hususda birbirlerini her çeşit hak ve davalardan ibra" eylemişlerdir¹³³.

Ayırıcı boşanmada erkek, karısını bekleme zamanı içinde bile ancak usulüne uygunu bir nikâhla geri alabilir¹³⁴.

3- Talâk-ı Selâse veya Üçlü Boşanma

İster cayılabilir boşama ile ister ayırıcı boşama ile olsun erkek aynı kadını üç kez boşadı mı, evlilik kesin olarak sona erer. Erkek üç kez ayrı ayrı boşamak yerine, boşanmayı gerçekleştiren sözü üç kez arka arkaya söyleyerek de aynı sonucu elde edebilir¹³⁵. Talâk-ı selâse ile kocasından ayrılan kadının, diğer boşanma şekillerinde olduğu gibi mehr ve iddet nafakasını alma hakkı vardır. Örneğin; H.1041 (M.1631) tarihli Harput Şer'îye Sicillerine ait bir kayıta, Piran Köyü halkından Haydar oğlu Hamza şer'î meclisde karısı Zeynel kızı Sultan'ın da bulunduğu bir ortamda söz alarak şöyle demiştir: "*İş bu karım Sultan Hatun ile karı-koca olarak yaşamamız imkânı kalmadığından kendisini üç talâk ile boşadım. Mehri*

131. Üçok, Mumcu, s.78.

132. Savaş, s.529-530.

133. Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, s.287'den naklen, İstanbul Şer'îye Sicili, 1/59, 407 numaralı hüküm.

134. Üçok-Mumcu, s.78.

135. A.g.e., s.78.

karşılığında kendisine üç keçi ve bir dana ve bir kilim ve bir huruç ile bir palas ve bir deve dağarcık verdim. İddet nafakası için dahi ayda bir kuruş vermek üzere kardeşi ile sözleştim. Bugünden sonra karı-kocalığa ait ne benim onda, ne de onun bende bir alakası kalmadı." Bu sözler Sultan Hatun tarafından da kabul edilmiş ve onaylanmıştır¹³⁶.

Üçlü boşanma sonucunda erkekle kadın yeniden evlenmek isterlerse, kadının iddetini tamamladıktan sonra başka bir erkekle evlenmesi, ondan da boşandığı takdirde iddetini tamamlayarak eski kocası ile nikâh akdini yenilemesi gerekir. "Hülle" adı verilen bu işlem üçlü boşanma ile birbirlerinden arılmış karı-kocanın yeniden evlenmeleri için şarttır. Uygulamada, anlaşmalı ve kiralık kimselelerin hüllenin gerçekleştirilmesi sırasında kullanılmaya başlanmaları asıl amacın farklılaşmasına neden olmuştur. İslâm hukuku ailenin sağlam temellere oturması, erkeğin boşanma hakkını kötüye kullanımının engellenmesi gibi nedenlerle boşayıp tekrar evlenme sayısı üzerinde bir sınırlama getirmiştir. Hüllede ise asıl amaç, usulüne uygun olarak üç defa evlenip ayrılarak başka bir erkekle ikinci bir evlilik denemesi geçiren kadının sonuçta yeniden ilk kocası ile birleştiği takdirde mutlu olacağına karar verirse onunla evlenebilmesidir¹³⁷.

C) Boşanmanın Şarta ve Süreye Bağlanması (Ta'lik-i Talâk)

Boşanma erkek tarafından sözlü veya yazılı olarak belli bir şartın gerçekleşmesine yada belli bir sürenin tamamlanmasına bağlanabilir. Bu tür boşanmalara "Ta'lik-i Talâk" adı verilir¹³⁸. Bu tür boşanmalarda bazen niyetten çok, şekle önem verildiği görülmüştür. Öfkeli iken boşanmayı gerektiren sözlerin söylendiği durumlarda, şekil itibariyle söylenen söz yerine getirilirse nikâhın devamı sağlanmış olur. Böyle durumlar özellikle erkek ve kadının, nikâhın devamı konusunda istekli oldukları anlarda yaşanmıştır. Ali Efendi'nin şu fetvâları konu için iyi birer örnek oluşturmaktadır: "*Zeyd eğer şu iskeleden sefîneye binüb deryâyâ sefer idersem avratım üç talâk boş olsun dedikten sonra Zeyd ol iskeleden sefîneye binmeyüb*

136. Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, s.288-289'dan naklen, Harput Şer'îye Sicili, 181/27, 3 numaralı hüküm.

137. Cin-Akgündüz, s.107-108; Karaman, *İslâm Hukuku*, s.325 vd.

138. Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Kuhuku Külliyatı*, s.203.

âhir iskeleden sefîneye binüüb deryâyâya sefer eylese avratı üç talâk boş olur mu? El-cevab: Olmaz."¹³⁹.

"Zeyd kayınatam Amr'ın menziline girersem avratım Hind üç talâk boş olsun dedikten sonra Zeyd ol menzile girmeden Amr fevt olub kızı Hind'i terk etmekle Amr'ın menzili Hind'e intikal edüb ba'dehû Zeyd ol menzile girse avratı şart-ı mezbûre binaen üç talâk boş olur mu? El cevab: olmaz."¹⁴⁰.

"Zeyd kariye ahalisine incindikde bugün kariyeden çıkmazsam avratım üç talâk boş olsun dedikten sonra Zeyd ol gün ol kariyeden çıkub bir iki günden sonra yine gelse Zeyd mahz-ı hurûc murad edecek şart-ı mezbûre binâen avratı üç talâk boş olur mu? El-cevab: Olmaz."¹⁴¹.

Şartın gerçekleşmesinden sonra yapılan boşanma yemininin hükmü kalmaz. Şartın tamamı, kadın gerçekten evli veya boşanmadan dolayı iddet içinde iken meydana gelirse ta'lik-i talâk gerçekleşir. Evlilik bağının kopmasından sonra gerçekleşen şartların hükmü yoktur¹⁴². *"Zeyd fülân fiili işlersem zevcem Hind üç talâk boş olsun dedikten sonra Zeyd ol fiili işlemeden Hind'i bir talâk ile tatlik idüb iddeti münkaziyye olduktan sonra Zeyd ol fiili işleyüb ba'dehû Hind'i tezevviuc eylese şart-ı mezbûre binâen Hind üç talâk boş olur mu? El-cevab: Olmaz.*¹⁴³" şeklindeki fetvâ konu ile ilgili olması açısından önemlidir.

D) Kadına Boşanma Yetkisinin Verilmesi (Tefvîz-ı Talâk)

Boşanma hakkı ilk olarak kocaya ait olan bir haktır. Bununla birlikte bu hakkın yalnız erkeğe ait olmasını kendi düşüncelerine uygun görmeyen bir kadın nikâh akdinin yapılması sırasında hakkın kullanımını isteyebilir. Ve eğer "talâk emri" kurallar çerçevesinde kendisine verilmezse nikâh akdine uymayı reddedebilir. Kadın böyle bir talepte bulunmadığı takdirde boşanma hakkının sadece erkeğe ait olduğunu kabul etmiş sayılır¹⁴⁴.

139. Ali Efendi, b.79.

140. A.g.e., b.81.

141. A.g.e., s.86.

142. Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s.204.

143. Ali Efendi, s.79.

144. Bilmen, s.220.

Bununla birlikte koca, evlilik süresi içerisinde boşanma yetkisini "nefsini ihtiyar et", "işin kendi elinde", "dilersen kendini boşa", "kaderin kendi ellerinde" gibi sözlerle karısına devredebilir. Kadın, bu yetkiyi bulunduğu mecliste kullanmak zorundadır. Boşanmayı reddetmek, bulunduğu topluluğu terk etmek veya boşanma ile ilgili olmayan bir işle uğraşmak yetkisini kaybetmesi anlamına gelir¹⁴⁵.

Bazı durumlarda boşanma hakkının kullanılması belli bir şarta veya süreye bağlanabilir. Örneğin; koca karısından uzak bir yere gidip, uzunca bir süre kalacağı zamanlarda bu tür uygulamalara rastlanmıştır. Koca böyle durumlarda belli bir süre tayin ederek, bu süre içinde gelmediği takdirde "irâdatın elinde olsun" deyip karısına boşanma yetkisini verebilmiştir¹⁴⁶.

Boşanma yetkisinin evlilik içerisinde kadına verilmesinin örneklerine, Osmanlı Şer'îye Sicilleri'nde az da olsa rastlanmaktadır. Bu yetkinin nikâh akdi sırasında kadına verilmesinin tek istisnası ise Osmanlı padişah kızlarının evlilikleri sırasında görülmüştür. Fakat evliliklerle ilgili nikâh kayıtlarının bulunmaması nedeni ile, bu uygulamaların tam olarak ne zaman başladığı da bilinmemektedir¹⁴⁷.

E) Karşılıklı Anlaşma İle Boşanma (Hull', Mubaraa)

Kadın veya kadının yerine üçüncü bir kişinin kocaya bir bedel vererek boşanmayı elde etmesine "Hul" adı verilir¹⁴⁸.

145. Cin, *Boşanma*, s.68-69. "Zeyd müzakere-yi talâk esnasında zevcesi Hind'e irâatın elinde olsun deyüb Hind dahi ol meclisde nefsinı tatlik eylese Hind mübâne olur mu? El-cevab: Olur.", "Zeyd zevcesi Hind'e irâdatın elinde olsun istersen üç talâk boş ol deyüb lâkin Hind ol meclisde nesne söylemeyüb sükût eylese mücerred böyle demekle Hind boş olur mu? El-cevab: Olmaz." Ali Efendi, s.77.

146. Konuyla ilgili açıklayıcı nitelikte ki bir kaç fetvâ şöyledir: "Zeyd ahir diyara gitmek üzere iken zevcesi Hind Zeyd'e beni tatlik eyle dedikde Zeyd bir sene tamamına dek gelmezsem irâdatın elinde olsun deyüb gitdikten sonra bir seneye dek Zeyd gelmese Hind bir sene tamam olduğu meclisde nefsinı tatlik edecek Hind mübâne olur mu? El-cevab: Olur.", "Zeyd ahir diyara gider oldukça zevcesi Hind'e kırk güne dek gelmezsem irâdatın elinde olsun deyüb gitdikden sonra kırk gün mürûr edüb Zeyd gelmeyüb lâkin Hind kırk gün tamam olduğu meclisde nesne söylemese Zeyd-i mücerred böyle demekle Hind boş olur mu? El-cevab: Olmaz." Ali Efendi, s.78.

147. Osmanlı tarihinde, padişah kızlarına, ilk olarak hangi dönemde evlenme akdi sırasında boşanma yetkisi verildiği konusunda değişik görüşler vardır. Mehmet Akif Aydın, bu uygulamaların XVI. yüzyıldan sonra başlamış olabileceğini ileri sürmüştür. Bkz.: Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.111-112. Coşkun Üçok'un ifadelerinden ise Osmanlı Devleti'nin başlangıcından itibaren hanedan üyesi olan kızlara bu yetkinin verildiği anlamı çıkmaktadır. Bkz.: Coşkun Üçok, "Talâk", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.XI, s.689.

148. Üçok-Mumcu, s.79.

Bu tür boşanma isteklerinin en önemli nedeni şiddetli geçimsizliktir. Evlilik hayatını sürdüremeyeceğini anlayan kadın, belli bir bedel karşılığında kocasından boşanma yolunu seçmektedir¹⁴⁹. Ödenecek bedel çoğunlukla kadının mehr-i müeccel ve iddet nafakasından vazgeçmesi şeklinde olmaktadır¹⁵⁰.

Bu boşanma işleminin gerçekleşmesi için kadının tam ehliyetli olması şartı aranmıştır¹⁵¹.

Eşler, kadının kocasına vereceği bedel konusunda anlaşdıktan sonra, iddeti içerisinde kadının ölümü durumunda varisleri kocasından hiç bir şey talep edemezler. Yine bu süre içerisinde kocanın ölmesi sonucunda kadın eşine varis olamaz¹⁵².

Karşılıklı anlaşma ile boşanmanın hukukî sonucu evlenmenin bir ayırıcı boşanma ile sona ermesidir. Ayrıca evlenmeye ait olacak ve borçlarla bağlantılı her türlü ilişki de bitmiş kabul edilir¹⁵³.

Her zaman tek taraflı irâdesi ile evliliğe son verme yetkisine sahip olan kocanın, karısı ile anlaşma sonucunda boşanmayı istemesinin en önemli nedeni, mehir ve nafaka borçlarından kurtulmayı amaçlaması olarak düşünülebilir¹⁵⁴.

Karı-koca karşılıklı anlaşmaları sonucunda birbirlerine bir şey vermeyerek de evliliği sona erdirebilirler. Buna da "Mubaraa" adı verilmiştir¹⁵⁵.

F) Boşanmanın Sonuçları

1- İddet ve İddet Nafakası

Eşlerin boşanmasından sonra, kadının yeniden evlenebilmesi için iddetinin tamamlanmasını beklemesi zorunludur. İddetin kabulündeki asıl amaç, evliliğin sona ermesinden sonra doğacak çocuğun nesebini rahatça tesbit edebilmektir. Bu nedenle kadın bekleme

149. Savaş, s.530.

150. Cin-Akgündüz, s.109.

151. Cin, *Boşanma*, s.73-74.

152. Ali Efendi, s.94.

153. Cin, *Boşanma*, s.77.

154. *A.f.e.*, s.71.

155. Üçok-Mumcu, s.79.

süresini kocası ile ortaklaşa kullandığı evinde geçirmek zorundadır¹⁵⁶.

Boşanma sonucunda iddet bekleyen kadının nafakası kocasına aittir. Şer'îye sicillerindeki talâk kayıtlarında görüldüğü üzere, nafaka miktarı genellikle karı-koca arasında anlaşarak belirlenir. Aralarında bir anlaşma gerçekleşmezse kadının iddeti içerisinde kadıya başvurarak nafakasını tespit ettirmesi gerekir¹⁵⁷. Kadın iddetini tamamladıktan sonra nafaka talebilde bulunursa kocasından hiç bir şey alamaz¹⁵⁸.

Osmanlı Devleti içerisindeki gayr-i müslim halk arasında da iddet bekleme ve iddet nafakası ödeme adetlerinin zaman zaman geçerli olduğu görülmektedir. H.1041 (M.1631) tarihli İstanbul Şer'îye Sicillerine ait bir kayıta; Hacı Muhiddin mahallesinde oturan Toma kızı Feturiye adlı hıristiyan kadın boşandığı kocası Kosta oğlu Kumyanoz aleyhine dava açarak, kocasının kendisini yedi ay önce boşadağını, bu nedenle mahkemede kendisinin iddet nafakası ve oğlunun nafakası için belirlenmiş olan parayı aldığını, fakat çeşitli eşya ve bir cariye almak için kocasına verdiği 4000 akçeyi geri alamadığını belirtmiştir. Durum kocasına sorulduğunda, 4000 akçeyi verdiğini iddia etmiş; anlaşmazlığa araya giren uzlaştırıcılar son vermiştir¹⁵⁹.

2- Çocukların Kime Bırakılacağı Sorunu ve Nafakaları

Her meşrû ana, evliliğin devamında veya sone ermesi halinde çocuklarını korumak, besleyip büyütme hakkına sahiptir. Fakat bu hakkın kullanımının belli bir süresi vardır. Erkek çocuk 7, kız çocuk 9 yaşını dolduruncaya kadar ana tarafından korunur. Bu yaşa gelen çocukları, baba veya babanın vasiyetle belirlemiş olduğu vasisinin isteme hakkı vardır¹⁶⁰.

Boşanan eşlerin çocuklarının yiyecek, giyim ve ev masraflarından oluşan nafakasını baba sağlamakla yükümlüdür. Erkek çocuk kendi çalışmalarıyla hayatını kazanıncaya kadar, kız çocuk ise ev-

156. Cin, *Boşanma*, s.111 vd.

157. Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.124.

158. Ali Efendi, s.120.

159. Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, s.275'den naklen, İstanbul Şer'îye Sicili, 1/46, 304 numaralı hüküm.

160. Cin, *Boşanma*, s.117-118.

leninceye kadar baba nafaka verme işini sürdürür. Bununla birlikte çalışmayacak kadar hasta, fakir ve reşit olan çocuğun giderleri yine baba tarafından karşılanır. Fakir ve reşit olan kız çocuklarının da evleninceye kadar nafakaları babaları tarafından temin edilir¹⁶¹.

Babanın nafaka borcunu ödemekten aciz olması halinde bu görev, anne varlıklı ise ona verilir. Ana-babanın ikisi de fakir ise nafakaya muhtaç çocukların giderlerini temin etmek görevi yakın akrabalarınındır¹⁶².

SONUÇ

İslâm hukukunun Osmanlı Devleti içerisindeki uygulama şekilleri şeyhülislâm fetvâlarında kendini göstermiştir. Bu fetvâların zaman içerisinde mecmua halinde toplanmaları uygulamada kadılarına kaynaklık teşkil etmiştir. Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvâlarının toplandığı eserin bir bölümü özellikle XVII. yüzyılda İslâm aile hukukunun uygulanışı, bu hukukun kadınlar ve erkekler açısından sağladığı avantaj ve dezavantajlar konusunda bize çeşitli ipuçları vermektedir.

Nikâh akdinin yapılması ailenin oluşumu için temel teşkil etmiştir. Fakat evlenme işlemi sırasında bir "kadın"ın ya da onun izniyle bir din adamının bulunması hukuken zorunlu olmadığından ileride çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü de güçleşmiştir.

Yaşlarının küçük olması nedeni ile velileri tarafından evlendirilen çocuklar bülûğa erdiklerinde bunu şahitlerle kanıtlayarak evliliklerini fesh ettirebilirler. Bu kuralın tek bir istisnası, babası ya da büyükbabası tarafından evlendirilen kadınların fesih hakkını kullanamamalarıdır. Böyle bir durumda kadın istemese de evliliğini sürdürmek zorundadır.

İslâm hukukunda din ayrılığı nedeni ile evlenememe özellikle kadınlar yönünden bağlayıcı bir rol oynamıştır. Müslüman erkekler, müslüman ve gayr-i müslim kadınlarla evlenebildikleri halde, müslüman kadınlar sadece müslüman erkeklerle nikâh akdi yapabilmişlerdir.

161. Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s.238-239.

162. A.g.e., s.239.

İslâmiyet erkeklere, aralarında tam adaleti sağlamak koşulu ile, dört kadına kadar evlenme izni vermişse de, temelde tek kadınla evliliği tavsiye etmiştir. Bununla birlikte kadınların, özellikle çocukların neseblerinin rahatça tayin edilmesi vb. amaçlarla birden fazla erkekle evlenmeleri kesinlikle yasaklanmıştır.

Erkek tarafından nikâh akdi sırasında kadına verilen ya da verilmesi taahhüt edilen mahr, eğer kadın henüz küçükse velisi tarafından teslim alınmıştır. Bu durum zaman zaman bülûğa ermemiş küçüklerin mehrini alabilmek amacı ile babaları ya da diğer velileri tarafından zorla evlendirilmelerine neden olabilmıştır. Ayrıca genellikle nikâh akdinin sona ermesinden sonra verilen mehr-i müeccel miktarı sicillere kayd edilmediğinden, çoğunlukla bu konu da kadınların mağduriyeti ile sonuçlanmıştır.

Evlilik sırasında kadının nafakasını sağlamakla yükümlü olan erkeğin zaman zaman bu yükümlülükten kaçmak için çeşitli hileli yollara başvurduğu da görülmüştür. Örneğin, uzun bir yolculuğa çıkarken karısına nafakasını bırakmayan erkek, yolculuk dönüşünde kendisinden nafakasını talep eden karısına onu çoktan boşadığını söyleyebilmiştir.

İslâm hukukunda, evlenme ile karı-koca arasında mal ortaklığı doğmamış; kadının tasarruf hakkı kısıtlanmamıştır.

Ailenin dağılma nedenlerinden biri olan boşanma olayında temelde erkeğin sözü geçerlidir. Bununla birlikte İslâm hukukunda kadının evlenme akdi sırasında boşama yetkisini isteme ve verilmemesi takdirde nikâha izin vermeme hakkı vardır. Bu hakkını kullanmayan kadın, boşama yetkisinin tümüyle kocasında olduğunu kabul etmiş olur.

Üçlü boşanma ile ayrılmalarda kocanın boşadığı karısı ile yeniden evlenebilmesi için hüllele ihtiyaç duyulmuştur. Kocanın karısını istediği zaman rahatça boşamasını engellemek amacı ile getirilmiş olan hülle kuralı, zaman içerisinde anlaşmalı ve kiralık hüllecilerin ortaya çıkması nedeni ile uygulamada asıl amacından uzaklaşmıştır.

Kısaca, İslâm hukuku ile İslâmiyet öncesi döneme oranla kadının hakları daha fazla güvence altına alınmaya çalışılmış, fakat kuralların açık noktalarından hareketle uygulamada görülen aksaklıklar nedeni ile amaçlanan noktalara ulaşmakta güçlükler çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet; *Şer'îye Sicilleri-Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul, 1988, C.I.

Akgündüz, Ahmet; *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır, 1986.

Aktan, Hamza; "İslâm Aile Hukuku.", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk ailesi.*, Ankara, 1992, C.II, s.396-433.

Altunsu , Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara, 1972.

Aydın, M.Akif; *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1985.

Aydın, M.Akif; "Osmanlılarda aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.434-455.

Barkan, Ö.Lütfi; "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi.", *Cumhuriyet'in 50.Yıldönümü Semineri. Seminere Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1975, s.49-97.

Benedict, Peter; "Hukuk Reformu açısından Başlık Parası ve Mehr", *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler*. (Editörler: Adnan Güriz-Peter Benedict), Ankara, 1974, s.1-39.

Bilmen, Ö. Nasuhi; *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1988, C.II.

Binbir Gece Masalları, (Çev: alim Şerif Onaran), İstanbul, 1992, C.II, IX.

Cin, Halil; *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara, 1974.

Cin Halil; *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya, 1988.

Cin, H.-A.Akgündüz; *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1990, C.II.

Çatalcalı Ali Efendi; *Fetavâ-yi Ali Efendi*, C.I, Dersaadet, 1324, C.I.

Demirel,Ö.-A.Gürbüz-M.T.; "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.I, s.97-161.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*, Konya, 1977.

Hallaf, Abdulvahhâb; *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fıkh)*, (Çev: Hüseyin Atay), Ankara, 1973.

İlmiye Salnamesi, İstanbul, 1334

Jennings, Ronald C.; "Women in early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, Leiden, 1975, Vol. XVIII, Part:1, p.53-114.

Karaman, Hayrettin; *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1991, C.I.

Karaman, Hayrettin; "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.385-395.

MacDonald, D.B.; "İctihâd", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.V, Kısım: II, s.927-928.

Mardin, Ebül' ulâ; "Kadı." *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.VI, s.42-46.

Öztürk, Hüseyin; *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, Ankara, 1991.

Savaş, Saim; "Fetva ve Şer' iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.504-547.

Süleyman Sadeddin (Müstakîmzâde), *Devhatü'l-Meşayihü'l-Kibar*, İstanbul, ty.

Şeyhi Mehmet Efendi; *Şakâ'ik el'nu'mâniyye ve Zeyilleri Vekâ'i ül-füzelâ*, (Haz: Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1989, C.II-III.

Tabakoğlu, Ahmet; "Osmanlı Toplumunda Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, C.I, s.92-96.

Üçok, Coşkun; "Talâk", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, C.XI, s.683-691.

Üçok, C.-A.Mumcu; Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1991.

Zevkliler, Aydın; Medeni Hukuk. Giriş ve Başlangıç Hükümleri. Kişiler Hukuku. Gerçek Kişiler-Tüzel Kişiler. Aile Hukuku, Ankara, 1992.